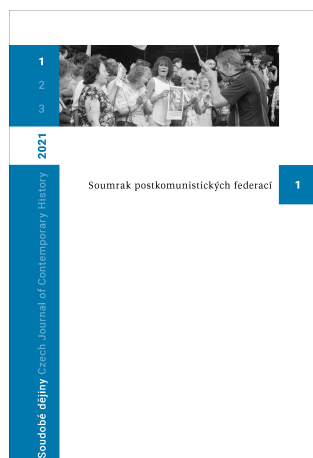


Citation style

Rákosník, Jakub: review of: Michal Bobek / Pavel Molek / Vojtěch Šimiček (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno: Masarykova Univ., Mezinárodní Politologický Ústav, 2009, in: *Soudobé dějiny*, 2012, 3-4, p. 544-553, DOI: 10.15463/rec.1189724846

First published: *Soudobé dějiny*, 2012, 3-4



copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Recenze

## Právo v bezpráví

Jakub Rákosník

BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.): *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno, Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav 2009, 1005 stran.

Zřídka kdy se recenzentovi poštěstí, aby mu sami autoři, respektive editoři usnadnili práci natolik, že si sžíravou recenzi své publikace sepíší sami, a navíc ji ještě uveřejní jako její součást. Necelé tři stránky textu nazvané „Namísto závěru“ tuto funkci plní znamenitě a editoři k tomu ještě otevřeně dodávají, že její „převzetí či i jen drobně pozměněnou re-publikaci nebudou považovat za plagiát“ (s. 981). Obviňují zde svůj autorský kolektiv z přílišného mládí, odborné nezkušenosti, jednostrannosti a nevykročení *ad fontes* (což navíc u většiny autorů ani není pravda). Hlásí se dokonce k tomu, že jejich cílem nebylo úsilí o nestranné zhodnocení, nýbrž a především nastavení černobílého zrcadla, ba i „mccarthyovské hony na čarodějnice“ (tamtéž). Ještě že závěry se řadí až na konec a u takto objemné publikace, s níž se navíc čtenáři jen velmi obtížně manipuluje, se k němu jen málokdo po tisícistránkové četbě hutných odborných textů propracuje. Tento závěr naštěstí nekoresponduje s většinou statí v knize. Takové míchání textů neslučitelných žánrů, kdy studie se zjevnou vědeckou ambicí vzápětí sami editoři devalvují snahou o humorný fejeton na závěr, knize na hodnotě nepřidává. Víím, že se tím jako recenzent vystavuji odsudku, že jsem nepochopil vtip, ale jednota literárního žánru publikovaného textu je vedle

dalšího tím, co sociální vědu činí sociální vědou.<sup>1</sup> Vzhledem k tomu, že řadu ostře kritických poznámek vyjádřili již sami editoři na citovaném místě, mohu odkázat čtenáře na tento jejich text a zaměřit pozornost k jiným záležitostem.

Nejprve k samotnému názvu. V úvodu sborníku editoři přiznávají, že zvažovali i řadu jiných názvů. Z možností, jež jim přicházely na mysl, lze tento posléze zvolený považovat za ještě relativně šťastný, kulantní a snad i marketingově trochu přitažlivý (s. 35). Logická rozpornost titulu a podtitulu (právo v bezpráví) ani není příliš na škodu. Vyjadřuje hodnotové stanovisko editorů i autorů většiny zde uveřejněných studií. Za nedostatek však lze považovat, že tato hodnotová a konceptuální východiska nejsou explicitně rozpracována v úvodu knihy. Neměla by snad vědecká práce začínat základními definicemi pojmů, s nimiž pracuje? S touto otázkou byli editoři hotovi jedním stručným odstavcem na předposlední stránce, kde pouze připouštějí, že pojem „komunistické právo“ je ahistorický a dobové prameny jej zásadně neužívají. Na tom rozhodně není nic metodologicky chybného, pokud pracujeme s pojmy, které prameny neznají, protože časový odstup umožňuje konceptualizovat témata, jichž si mnohdy samotní aktéři nebyli vědomi, a proto ani o nich nemluvili. Je snad problém hovořit o husitské revoluci, když husité slovo revoluce neznali?

Bylo by tedy žádoucí, kdyby v úvodu knihy byly základní pojmy jasně definovány, což nejsou. Jako příloha je sice zařazen „Slovníček pojmů pro mladší a méně pokročilé marxisty“ (s. 985–996), ale je velmi selektivní – nenalezneme zde ani pojem „právo“, ani „komunistické právo“, ba ani „socialistická zákonnost“.<sup>2</sup> Navíc tento slovníček obsahuje pouze přepisy definic z jednoho „normalizačního“ slovníku, nikoli definici analytických kategorií, se kterými pracují autoři. Nejlépe je to vidět například na substantivu „ideologie“ a adjektivu „ideologický“, které jako analytické pojmy používají snad všichni zúčastnění, aniž by bylo jasně definováno, co se tím myslí. Je to falešné vědomí, o kterém mluvil Marx? Nebo jde o neutrální pojem označující soustavu symbolických výrazů s mobilizační funkcí, legitimizující určité jednání? To rozhodně není totéž, a zdá se, že mnozí autoři textů v tom sami neměli úplně jasno.

Editoři by mohli proti uvedené kritice oprávněně namítnout, že ve sbornících není rozhodně obvyklé uvádět v úvodech to, co tato recenze od nich požaduje. Zprvč však tato kniha není obyčejným sborníkem, nýbrž publikací splňující parametry solidně koncipované kolektivní monografie (srv. s. 34). Zadruhé je tato kniha natolik závažná, že nepochybně bude plnit úlohu jednoho z klíčových autoritativních textů k právním dějinám let 1948 až 1989, a proto si editoři měli počínat s větší mírou zodpovědnosti, pokud jde o otázky metody a koncepce jejich společného díla.<sup>3</sup>

1 Srv. EAGLESTONE, Robert: *Postmodernismus a popírání holocaustu*. Praha, Triton 2005, s. 38–45.

2 Naštěstí má kniha věcný rejstřík, takže některé pojmy má čtenář naději najít poměrně snadno alespoň v jednotlivých statích.

3 Za třiatřacet let od roku 1989 máme obdobně koncipovaných publikací stále jako šafránu (srv. MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (ed.): *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha, Karolinum 2004; KUKLÍK, Jan a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha, Auditorium 2011).

Za zvláštní zmínku stojí také výběr autorů jednotlivých statí. Editoři přitom otevřeně přiznávají kritérium selekce, které lze zjednodušeně vyjádřit jejich slovy jako „obklíčení padesátníků“. K tomu dodávají na vysvětlenou: „Současnou dominantní generaci šedesátníků a padesátníků (a bohužel i některých čtyřicátníků) totiž považujeme naopak bez jejich viny za nešťastnou, tak trochu ‘ztracenou’ generaci: vystudovali v době, kdy fakulty nenabízely kvalitní vzdělání nesoucí takové atributy akademického prostředí, jako je otevřenost či diskuse, nemluvě ani o tom, že samotné přijetí na právnické fakulty začasto (a v některých obdobích vůbec) nebylo dáno inteligencí a znalostmi přihlášených, nýbrž faktory zcela jinými (politická orientace, třídní původ, klientelismus apod.), a obdobně lze říci i o možnosti vyučovat na těchto fakultách.“ (s. 35 n.) Odhlédneme-li od konstrukce tohoto souvětí, jež bezmála naplňuje definiční znaky kolektivní viny, nacházíme zde ještě dva úzce související problémy upomínající na studované období, tedy roky 1948 až 1989.

Zaprvé je to analogický postup, jako když byli kdysi vylučováni údajně buržoazní právníci jako reakcionáři neschopní porozumět novému třídnímu právu socialistické diktatury a správně je aplikovat. Pravda, dnes již takto vyloučeným nehrozí dlouholetý žalář, či dokonce smrt jako v padesátých letech, ale jen to, že je ve vědecké diskusi ostrakizujeme a jejich případným argumentům se předem vysmějeme, jak činí i výše citovaný úvod a závěr této knihy. Zadruhé vzbuzuje mé pochybnosti otevřený aktivistický apel knihy. Likvidace pluralitně demokratického systému po roce 1948 (a částečně již po roce 1945) vedla k nadšeným kampaním proti pozitivismu, kosmopolitismu a podobně ve jménu úsilí dosavadní údajně pokřivený, deformovaný systém buržoazního státu a buržoazní vědy konečně napravit. A do těchto kampaní se (pravda s různou mírou nadšení a upřímnosti) zapojila řada tehdejších reprezentantů vědy. Nyní si zase napravujeme pokřivený, deformovaný komunistický stát a máme potřebu demonstrovat zvrácenost či komičnost systému bolševické vlády. Změnila se terminologie (místo logiky dějin, třídní spravedlnosti či diktatury proletariátu argumentujeme ideou právního státu, nezadatelností lidských práv a demokratickými hodnotami), ale politicky legitimizační funkce takových postupů zůstává totožná. Je skutečně nutné opatřovat právní dějiny takovýmto svazácky aktivistickým až denunciačním stylem, jakým promlouvá hlavně úvod a závěr této knihy a příležitostně i někteří její autoři?

Na jiném místě jsem použil pojem „delegitimizační diskurz“, který považuji za charakteristický pro českou historiografii komunismu devadesátých let a který se objevuje dodnes, což platí i pro tento sborník. Cílem tohoto diskurzu je demaskování komunismu, poukázání na jeho zvrácené aspirace a morální odsouzení, nejednou spojené také přímo se zesměšněním.<sup>4</sup> Má právní historiografie být jen takto prvoplánově služkou existujícího společenského uspořádání? Zapřísaháme-li se proti komunistickému bezpráví idejemi právního státu a moralitou, jejichž transcendentální předpoklady tak efektně rozpracoval Immanuel Kant, neměli bychom zapomínat ani na další části jeho díla. Jistěže dosažení zcela objektivní sociální vědy je

4 Svědčit o tom může mezinárodní konference „90 let českého a slovenského komunismu“, konaná v Praze ve dnech 3.–5. listopadu 2011, jejíž sborník je v tisku.

nemožné, a dovolím si říci, že i nežádoucí, jako Kantův „regulativní ideál“ by však i přes svou nedosažitelnost měla být stále přítomna v úsilí těch, kteří si zvolili vědu jako povolání.<sup>5</sup> Právě nevhodné promíchání žánru vědy, fejetonu a legitimizační propagandy považují za velkou škodu této jinak v mnoha dalších ohledech (k nimž ještě dále přistoupím) vynikající knihy.

Podle slov editorů má kniha přispět k tomu, aby se ona „doba již nikdy nevrátí“ (s. 36). Pochybuji, že sebevícе důkladné popsání komunistických zločinů může uchránit před možností nového totalitarismu. Výmluvně tento problém postihl režisér a scenárista Dennis Gansel ve svém filmu *Náš vůdce* (natočeno 2008), vyprávějícím příběh středoškolského učitele v současném Německu, který dokázal v rámci praktického cvičení o nepřátelích otevřené společnosti vychovat ze svých studentů, věřících v nezpochybnitelnost demokratických hodnot, všeho schopnou bojůvku oddaných stoupců, která se v závěru úplně vymkne kontrole. Může-li historiografie vůbec přispět k tomu, aby se taková doba již nikdy nevrátila, pak musí být podle mého názoru otázky kladeny jinak než jen ve smyslu snahy demonstrovat zločinnost socialistické diktatury. Měla by především usilovat o vyzkoumání podmínek možnosti jejího uskutečnění – v tomto případě porozumět zkušenostem „dlouhých třicátých let“, která v důsledku ekonomické krize a následné války fatálně proměnila politickou, hospodářskou a sociální strukturu české společnosti a která napomohla vytvoření poválečného společenského konsenzu, o nějž se opíral lidovědemokratický režim před rokem 1948 i po něm.<sup>6</sup> To by však předpokládalo fúzi právních a sociálních dějin, čemuž současný vývoj v české historiografii zatím příliš nenavzděčuje.

Tak daleko recenzovaná kniha neměla v plánu jít, a nelze to ani jejím autorům mít za zlé. Již samotné systematické zpracování vývoje hlavních právních odvětví a profesí s určitými přesahy k filozofii a sociologii práva je dostatečným krokem kupředu v našem stávajícím vědění o právu v období 1945 až 1989. Vedle Barbary Havelkové, k jejímuž příspěvku se v této recenzi ještě vrátím, jako jediný tímto směrem v knize deklaratorně vykročil Hynek Baňouch. Ač se přidržel interpretačního rámce teorie totalitarismu, deklaroval nutnost sociálněhistorického studia komunistického právního systému. V tomto smyslu ve stati „Metody, motivy a cíle studia komunistického práva“ napsal: „Je nezbytné, aby právníci vzdělaní v nedávné historii pomáhali orientovat sociálněvědné výzkumy, např. vězeňské *oral history*, k pokládání otázek, které by co nejvíce mapovaly skutečnou povahu tehdejšího žitého práva. Právníci na oplátku dostanou data, která budou moci konfrontovat se svými závěry o povaze práva a případně je korigovat.“ (s. 287 n.)

Baňouchova poznámka má však širší dosah než jen ve směru k orální historii. Kam tím jako recenzent mířím, snad objasní následující komentář k úryvku z jinak velmi

5 Viz BARŠA, Pavel: *Paměť a genocida: Úvahy o politice holocaustu*. Praha, Argo 2011, s. 20.

6 Viz RÁKOSNÍK, Jakub: Dlouhá 30. léta (1929–1945): Konceptuální přístupy k transformaci modernity. In: *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 7, č. 2 (2010), s. 222–238; TÝŽ: *Sovětzace sociálního státu: Lidově-demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2010.

instruktivní statě „Základní práva“ Elišky Wagnerové, která konstatovala: „V zájmu dosažení tohoto cíle (vybudování socialismu – pozn. autora) neváhali tvůrci ústavy ideologicky dezinterpretovat, resp. zneužít ideje křesťanství a husitství, z nichž zcela nesmyslně dovodili ideu lidovlády... Ideu sociální spravedlnosti demagogicky postavili proti kapitalismu, který zjevně chápali širěji než jen jako uspořádání ekonomických vztahů. Kapitalismus dokonce ztotožnili s nacismem, což byl důvod pro uskutečnění ideje národního státu, který skrze ‘spravedlivé rozdělování národního důchodu’ měl směřovat k socialismu.“ (s. 351) Hovořit o dezinterpretaci minulosti je zavádějící. Jak výstižně poznamenává Jan Randák, všechny politické režimy hledají prostřednictvím adekvátních výkladů minulosti legitimizaci svého počínání a sebezpotvrzení. Výklady minulosti se stávají společensko-politickým argumentem, jenž orientuje soudobé aktéry v aktuálním, mnohdy hektickým a přelomovém dění.<sup>7</sup> Nekonstruujeme si dnes historickou kontinuitu České republiky s první republikou či nepovažujeme Jiříka z Poděbrad za středověkého průkopníka evropské integrace? Tyto kontinuity nám připadají zcela přirozené, zatímco naši potomci na ně budou patrně hledět s podobným despektem, jako my hledíme na Nejedlého komunisty, dědice pokrokových tradic. Ideu sociální spravedlnosti neváhaly ve třetí republice klást proti kapitalismu i ostatní, nekomunistické strany. A ztotožňování nacismu s kapitalismem ani v západní Evropě nebylo bezprostředně po válce nijak neobvyklé.<sup>8</sup> Sémantické pole pojmu „kapitalismus“ bylo ve třicátých a čtyřicátých letech po zkušenosti krize a války podstatně více posunuté k negativním významům, než jsme tomu uvyklí dnes. Právě tyto příklady ukazují, jak potřebné je netvořit jen úzce oborově vymezené právní dějiny.

V návaznosti na výše uvedené se nabízí ještě jedna otázka, která však zatím zůstane pro svou spekulativnost pouhou otázkou. Editoři si v úvodu povzdechli nad nezpochybnitelným faktem, že se po roce 1989 nenašel ve vztahu ke komunistickému právu nikdo takový, jako byl Viktor Knapp po roce 1945, který v knize *Problém nacistické právní filozofie* zdařile analyzoval podstatu nacistického práva.<sup>9</sup> Je to chyba současné právní vědy a výše zmíněné trvajících převahy takzvaných normalizačních kádrů mezi jejími reprezentanty, jak editoři implicitně předpokládají? Anebo to naopak spíše vypovídá o postojích české společnosti jako celku, která se snadno dokázala distancovat od importovaného nacismu, ale nikoli od socialistické diktatury, již nelze tak jednoduše delegitimizovat jako jen naprosto nechtěné „dovozové zboží“ ze Sovětského svazu?

Právnícká perspektiva výkladu svádí k nereflektovanému přejímání teorie totalitarismu. Je to pochopitelné. Na jedné straně stojí suverénní stát (odhlédneme-li od zá-

7 Viz RANDÁK, Jan: Betlémská kaple, revoluční tradice a vstup marx-leninské historiografie do prostoru. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2008, s. 225.

8 Srv. THERBORN, Göran: *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies 1945–2000*. London, Sage Publications 1995, s. 27 n.

9 Citovaná kniha vyšla v roce 1947 a před deseti lety byla reprintována (Dobrá Voda, Aleš Čeněk 2002).

vislosti na SSSR), státostrana s postavením garantovaným od roku 1960 i ústavou, ideologie prohlášená za jediný vědecký světonázor a systém monistické transmisní demokracie. Na druhé straně je pak ovládaná, bezmocná a atomizovaná společnost, kterou lze v případě potřeby snadno vyvinut z podílu na realizaci útlatku. Příznačně také daleko častěji právníci citují od Hannah Arendtové *Původ totalitarismu* než knihu *Eichmann v Jeruzalémě*, v níž se autorka zabývá otázkou vědomé participace jednotlivce na hrůzných úkolech vyhlazení rasy při zachování čistého svědomí. A recenzovaná publikace není v tomto směru výjimkou. Když jsem se kdysi začal zabývat padesátými lety, dostaly se mi do ruky nejprve archivní dokumenty o provádění vládního nařízení č. 22/1953,<sup>10</sup> jehož cílem bylo snížit na minimum důchody údajných nepřátel lidovědemokratického režimu. Přestože se intence normotvůrce zaměřovala na skutečné špičky předúnorového establishmentu, realizace nařízení ukázala zcela odlišný obraz. Činovníci řady národních výborů si je vyložili jako plošné tažení proti inteligenci a prameny ukazovaly nikoli ojedinělé případy, kdy sami obyčejní lidé upozorňovali úřady, že na některého domnělého prominenta se zapomnělo. Reprezentanti lokální moci za zjevné podpory části obyvatelstva tuto politickou akci pochopili jako příležitost k uskutečnění svých morálně-ekonomických představ o spravedlivé distribuci. Nerelativistická morálka nás vede k pohrdání takovými činy. Pokud však cílem historické vědy má zůstat ono novokantovské „porozumění“ minulosti, pak nelze jen vyslovit mravní pohoršení a při hledání „žitého práva“ rezignovat na studium tehdejších mentálních stereotypů a „morální ekonomie“ jednotlivých společenských vrstev.<sup>11</sup> Takovou perspektivu však v žádné ze statí tohoto sborníku nenalezneme.

Výše uváděné námitky a výtky by však neměly přehlúšit pozitivní stránky recenzované publikace, kterých rozhodně není málo. Editoři přehánějí, když tvrdí, že převážná většina autorů se rekrutuje ze zcela nezkušených mladých asistentů. Je pravda, že jsou narozeni převážně v sedmdesátých letech, ale jejich životopisy (v knize přiložené) i bibliografie některých z nich (v knize nepřiložené) hovoří o opaku. Mezi historiky koluje stará moudrost, že svá vrcholná díla historik píše kolem čtyřicátého roku života. Tehdy má již načteno dostatek knih a pramenů a zároveň ještě nepropadá expertnímu rutinérství, obrněnému proti vstřebávání nových teoreticko-metodologických impulzů. Právě k tomuto bodu svých odborných životů směřovali v době psaní mnozí z autorů statí v této knize a jejich zde uveřejněné texty tomu také nasvědčují.<sup>12</sup>

I když jsem výše vytykal absenci sociálněhistorické dimenze, od které se editoři dokonce programově distancovali, rozhodně se v knize nejedná o prostý metodologický pozitivismus, ve smyslu převyprávění normativních textů v jejich chronologické posloupnosti. Kniha je rozdělena do čtyř částí, a zvláště její první část „Právní řád“ tento horizont dalece přesahuje. Její *gros* určují dva úvodní konceptuální

10 V recenzované knize toto nařízení rozebírá Milada Tomková ve statí „Sociální zabezpečení“ na stranách 701 a 702.

11 K pojmu morální ekonomie viz THOMPSON, Edward P.: *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteen Century*. In: *Past & Present*, č. 50 (1971), s. 76–136.

12 Oslovení autoři z nejstarší generace (např. Otakar Motejl či Zdenek Krystufek) sem přispěli texty psanými spíše z pozice pamětníků.

příspěvky – „Na stráži jednoty světa: Marxismus a právní teorie“ Jiřího Přibáně a „Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu“ Zdeňka Kühna. Přibán zde zdařile vyložil základní kategorie marxistického přístupu k právu i jeho historické proměny, zvláště v období Leninovy a Stalinovy fáze. Organicky na něj navazuje Kühnův text demonstrující napětí mezi „dobrem“ a „právem“, tedy mezi ideologicky motivovaným budováním dokonalé společnosti a dodržováním právních předpisů. S dostatečným využitím primárních pramenů jurisprudence ukazuje postupný přerod od budovatelského aktivismu, ochotného ve jménu deklarovaného kolektivního dobra nerespektovat pozitivní právo, k přísně formalistickému důrazu na platné právo, jenž byl charakteristický hlavně pro takzvanou normalizaci. Radoslav Procházka analyzuje jednak zdrženlivost komunistického práva ve vztahu k odškodnění rozličných druhů nehmotné újmy a jednak právně-sociologickou dimenzi nivelizace sociálních statusů. Jelikož se kniha zabývá jen komunistickým právem, autor již neukazuje, v jaké míře komunisté v tomto případě jen navázali na nivelizační tendence z protektorátu a třetí republiky. Kateřina Šimáčková poté podává přehled ústavního vývoje, v němž se soustředila zvláště na ty momenty, kdy se běžné zákonodárství dostávalo do konfliktu s ústavními normami. S jistým pedantstvím bych autorce vytkl příliš časté citování edice Jána Gronského – v odborném textu by bylo vhodnější čerpat z autoritativnějších pramenných zdrojů, než je učební příručka pro studenty.<sup>13</sup> Tomáš Gábriš se zaměřil na omezování soukromé sféry a posilování úlohy veřejného práva. Svou stat „Posilňovanie roly štátu a verejného práva v Československu v rokoch 1948–1989“ uzavírá zajímavou, avšak velmi spornou kontrafaktuální úvahou, že komunistický systém mohl snad přetrvat, kdyby oslabil státní dohled na méně viditelnou formu a umožnil lidem širší seberealizaci v „širšej sfére súkromia“ (s. 166).

V českém prostředí ojedinělý svým obsahem je velmi zajímavý příspěvek Radima Polčáka o informační teorii práva. Touto cestou se podle nejspolehlivějších představ mělo dospět ke zcela bezhodnotové aplikaci práva pomocí kybernetických metod. Škoda že autora více zajímalo morální odsouzení hodnotové neutrality než úvahy nad technokratickými tendencemi řízení společnosti, k nimž tyto koncepce náležejí, které byly v padesátých a šedesátých letech i na Západě nemálo rozšířené.<sup>14</sup> Za jeden z nejzdařilejších textů ve sborníku lze považovat následující příspěvek Barbary Havelkové o genderové rovnosti, kde jsou citlivě kombinovány právní, politickoprogramové a statistické dokumenty.

Zdeněk Kühn do sborníku přispěl celkem třemi texty. Ve druhém z nich, nazvaném „Zločin a trest“, se věnoval judikatorní reflexi komunistických zločinů po roce 1989. Kromě toho, že věrohodně ukazuje obraz české justice v barvách nikoli tak černých, jak jsme zvyklí, také zvláště zdůrazňuje, jak chybné je zažité obviňování právní-

13 GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*, sv. 2 a 3: 1945–1960 a 1960–1989. Praha, Karolinum 2006 a 2007.

14 Srv. např. z domácího prostředí práce kolektivu kolem Radovana Richty z let 1963–1968. Ke starší tradici technokracie v českém prostředí viz JANKO, Jan – TĚŠÍNSKÁ, Emilie (ed.): *Technokracie v českých zemích 1900–1950*. Praha, Archiv AV ČR – Institut základů vzdělanosti, společné pracoviště UK a AV ČR 1999.



ho pozitivismu z usnadňování nástupu a udržování moderních diktatur. V tomto směru kategoricky poznamenává: „Zkušenost diktatur a totalitárních režimů ale ukazuje, že jak pozitivismus, tak anti-pozitivismus mohou přispívat k extrémní nepravdělnosti.“ (s. 208) Na Kühna tematicky navazuje stať Davida Kosaře věnovaná otázce lustrací. V návaznosti na starší literaturu považuje české lustrační zákony za nejradikálnější z postkomunistických zemí (s. 229), a přestože plně uznává jejich funkčnost v předchozím období, s ohledem na změněné okolnosti považuje za žádoucí je zrušit pro jejich rozpornost s Listinou základních práv a svobod. První část knihy pak uzavírá text Hynka Baňoucha, o němž jsem se již zmínil.

Zatímco část první bude asi nejzajímavější pro odborné historiky, druhou a třetí část zase nejvíce ocení patrně studenti, kteří zde mohou načerpat užitečné znalosti o vývoji jednotlivých právních odvětví a fungování hlavních právnických profesí. Druhou část uvozuje pojednání o ústavním právu od Vojtěcha Šimíčka a Jana Kysely, kteří se zaměřili především na rozdíl mezi psanou a faktickou ústavou v jednotlivých fázích diktatury KSČ. Na ně pak organicky navazuje rozbor koncepce základních práv v ústavním právu od Elišky Wagnerové, která věnovala značnou pozornost také srovnání s praxí dalších států východního bloku. Mezinárodní právo veřejné zpracoval Pavel Molek, který se soustředil především na doktrinární otázky postavení mezinárodního práva v systému československého práva. Za hlubší rozpracování by jistě stály případy, kdy se československá praxe dostávala do konfliktu se závazky vyplývajícími z mezinárodního práva, jako tomu bylo například v padesátých letech u nucené práce nebo třídní diskriminace ve vzdělání, za což se Československá republika dočkala opakované kritiky ze strany Mezinárodní organizace práce, respektive UNESCO.

Stať Michala Bobka „Socialistická srovnávací právní věda“ svou povahou spadá spíše do první části. S kritickým ostnem se zaměřuje nejen proti nevalné úrovni právní komparatistiky, nýbrž i proti tehdejšími právníckými elitám. V návaznosti na Tomáše Ježka pak na straně 422 konstatuje: „...právníci, na rozdíl kupříkladu od ekonomů, kteří od šedesátých let na vybraných ekonomických pracovištích zkoumali tržní mechanismy a vady systémů centrálního plánování, nebyli na proces transformace a společenskou změnu z ní plynoucí vůbec připraveni.“ Následující dva příspěvky od Petra Bělovského se týkají vývoje občanského a rodinného práva. Z pochopitelných důvodů věnuje autor zvláštní pozornost změnám koncepce vlastnického práva. O pracovním právu pojednala opět Barbara Havelková. Oproti své výše zmiňované stati se zde omezila jen na strážlivě pojatý přehled vývoje dotčeného právního odvětví. Stať obsahuje užitečný shrnující závěr (s. 506–508), kde v několika bodech demonstruje základní vývojové tendence pracovního práva.

Občanské právo procesní zpracoval Zdeněk Nový. V jeho věcně formulovaném příspěvku mimo jiné stojí za pozornost přehledné, až učebnicově systematické členění textu. Vývoj trestního práva rozebral Tomáš Gřivna, procesní otázky pak ve spolupráci s Martinou Gřivnovou. Proti autorovu věcnému a popisnému přístupu nic nenamítám, avšak zaujalo mě závěrečné hodnocení statě „Trestní právo hmotné“ : „Lze však říci, že vadná byla právní úprava ve své podstatě (hovoří se o trestním zákonu z roku 1961 – pozn. autora), neboť obsahovala řadu trestných

činů imanentních ochraně socialistických společenských vztahů...“ (s. 580) Ptám se, zda například v pojednání o právních dějinách robotních řádů máme považovat celou právní úpravu za vadnou, protože upravuje vrchnostensko-poddanské vztahy a neodpovídá naší dnešní koncepci občanské rovnosti nebo výkonu závislé práce. Právě takovéto prezentistické posudky minulosti, které se v knize objevují na příliš mnoha místech (zdůrazňuji, že nikoli jen u tohoto autora, zároveň ale nikoli u všech autorů), jsou podle mého názoru její největší slabinou.

Správní právo hmotné i procesní společně pojednal Josef Vedral, jemuž lze vytknout snad jen časté příliš dlouhé citace z pramenů a literatury. Právo životního prostředí zpracovala Eva Kružíková. Demonstruje zde zřetelný rozpor mezi solidní legislativou z éry „normalizace“, kterou představuje například vodní zákon z roku 1973, a její faktickou neúčinností v praxi (s. 663). Jako historik zabývající se dějinami sociální politiky jsem si s obzvláštním zájmem přečetl rozsáhlou stať Milady Tomkové o právu sociálního zabezpečení. Jakkoli je zřejmé, že starší období je autorce patrně bližší a že zvláště výklad o pozdní „normalizaci“ je velmi zkratkovitý, lze tento její příspěvek považovat za jeden z nejlepších textů, které po roce 1989 v právní historiografii k tomuto tématu vznikly. Obdobně zaslouží ocenění i Hynek Baňouch se svým druhým textem, v němž se věnoval hospodářskému právu, které dnes již bývá pro mladší badatele značně nepřehlednou a nesrozumitelnou oblastí. Zvláštní důraz přitom kladl na korespondenci marxisticko-leninského učení a právní úpravy této materie. Vývoj regulace církví a náboženských společností zpracoval Petr Jäger. Mohl snad jen více zmínit fungování nepovolených organizací, o nichž pouze v jedné větě lakonicky konstatuje, že byly legalizovány až po roce 1990 (s. 791).

Část třetí uvozuje esejisticky pojatý text Otakara Motejla o vývoji soudnictví. Převládá zde pohled kvalifikovaného pamětníka, postrádající jakékoli odkazy na externí informační zdroje. Zřejmě i kvůli této žánrové odlišnosti byl jako následující zařazen z hlediska tematického vymezení duplicitní text Zdeňka Kühna o socialistické justici. Zajímavé jsou mimo jiné jeho komparativní statistické rozbory složení soudcovského stavu (s. 846 n.). Vývoj prokuratury zpracoval se značnou důkladností Jan Lata, jemuž lze ovšem vytknout až přílišné užívání přímých citací z pramenů a literatury na úkor vlastního výkladu. Na advokacii se v dalším příspěvku soustředil Stanislav Balík, který se tomuto tématu věnuje již dlouhou dobu a mohl zde tak zúročit v komplexním pojednání poznatky ze svých dosavadních prací. O notářství ve stručnosti pojednala Blanka Čechová. Třebaže její příspěvek sleduje především vývoj právní regulace této profese, obsahuje i příležitostné příklady rozličných problémů při výkonu notářské praxe.

Zařazení čtvrté části, nazvané „Osobní reflexe“, není příliš organické. Sestává z víceméně memoárových textů dvou exulantů, Zdenka Krystufka a Mojmíra Povolného, a Otakara Motejla, jenž tentokrát vzpomíná z pozice obhájce působícího za „normalizace“. Celou publikaci pak uzavírá text Anny Šabatové, který ovšem žánrově není „osobní reflexí“, nýbrž odbornou studií k tématu ochrany základních práv, v čemž doplňuje perspektivu výše uvedeného příspěvku Elišky Wagnerové.

Již výše jsem poznamenal, že jde o autoritativní knihu shrnující současné poznatky o tématu, kterou si žádný badatel, pokud se vážně věnuje našim dějinám

v letech 1948 až 1989, nebude moci dovolit opominout, i kdyby se vůči ní měl kriticky vymezovat. Na konci 19. století si historikové představovali svou vědu jako katedrálu, jejíž základy tvoří pramenné edice. Z nich vyrůstá zdivo studií a tematických monografií, které pak jako klenba završuje syntetické pojednání. Kdybych měl aplikovat tuto dnes již antikvární představu na právní dějiny komunistického období, pak by první krok představovaly edice, druhý pozitivisticky pojaté výklady právních předpisů, třetí předpisy v kontextu jejich aplikace a poslední, čtvrtý krok skutečné sociální dějiny komunistického práva jako integrální součásti pokusu o socialistickou transformaci společnosti. Recenzovaný sborník se dopracoval na solidní úrovni kamsi mezi druhý a třetí z uvedených kroků, což patrně byl i záměr jeho původců. Sociální dějiny komunistického práva ve smyslu výše zmiňovaného „žitého práva“ však stále ještě čekají na svého tvůrce.